

Kormos István költészetéről

Az *értelemadás* problémája önmagában vértelen kérdés. Élet akkor kezd lüktetni benne, ha egy sorsban ölt alakot, ha megoldásának a személyiség a tétje. Akkor valóban létérdekű kérdés, hogy a megismerés antinomikus, hogy az élet, a közösség, a történelem, a szuverenitás talányai homályba borítják a választás és döntés lehetőségeit. Akkor tényleg keserű közvetlenségű létügy, hogy az *értelemtartalom* egy elv egységében, valami egyetemesben, időtlenben rejlik vagy mindenben, ami ugyan múlandó, de jelentős, felemelő és boldogító. A „minden egész eltörött” élménye óta a magyar líra tele van a tévedés szorongásával. Azzal a félelemmel, hogy amit keres, az nem ott van, ahol felismerheti, megragadhatja és kifejezheti. A „csak én bírok versemnek hőse lenni”, az „elpazaroltam mindenem / amiről szíjmot kéne adnom”, vagy az „én vacogok már minden ormon” kétségbeesett büszkesége egyazon gyökerű az „úgy érzem én barátom, hogy a porban, / hogy lelkek és göröngyök közt botoltam, / mégis csak egy nagy, ismeretlen Úrnak / vendége voltam” főt meghajtó belátásával, *Füst Milán* tehetetlen konklúziójával, hogy „hiába minden, magamnak magam nem vagyok elég”.

De vajon nagyjaink nem joggal tartottak-e attól, hogy eltévesztik, vagy éppen el is tévesztették az *értelemteljesülés* pillanatait? Hiszen akárhogy is, de körülöttünk és bennünk minden viszonylagosnak látszik. Éppen azért, mert minden szüntelenül keletkező és elmúló. Márpedig ami a létezőben értelmes és érték, annak, úgy képzeljük, mentesnek kell lennie minden függőségtől, minden elkülönüléstől és változástól. A világ egészében kell megjelennie, mint a létezés fundamentumának, mint abszolút erejű, elsődleges elvnek, valami olyannak, Platont idézve, ami „méltóságban és hatalomban túlnő” mindenben. Ha pedig így áll a helyzet, akkor valóban csak vendégei vagyunk „egy nagy, ismeretlen Úrnak”, s nem tehetünk mást, amennyiben nem akarunk életünk végén az „elpazaroltam mindenem” jóvátehetetlenségével farkasszemet nézni, hogy alkalmazkodunk és azonosulunk. Mert az bizonyos, hogy az így felfogott értelem, „Ama kései, tékozló remény, / az utolsó, már nem a földet lakja, / mint viharokra emelt nyárderű, / felköltözik a halálos magasba.” (*Pilinszky János*.)

Jó lenne persze tudni, hogy ez a következtetés miképpen egyeztethető az ember nyitottságával, meghatározatlan kötelezettségérzésével, a jövő iránti felelősségével, melynek terhet költészetünk mindig is érezte, vállalta, s legtöbbször valóra is váltotta. Annak ellenére, hogy nem volt könnyű dolga, hiszen még a hangsúlyosan emberérdekű személyiség- és társadalomelméletek se álltak mellé, ha a gyakorlatról esett szó. Nem is állhattak, ha az egyént, végső soron, mint valamilyen általánosságnak, értékeszmének vagy társadalmi-politikai értékperspektívának alárendelt mozzanatot kellett kezelniük. Az individualitás az ilyen gyakorlatban csak annyiban számíthat értékhorozónak, amennyiben ezeket az általános tendenciákat, törekvéseket fejezi ki vagy valósítja meg. Vagyis a személy függetlensége és méltósága, sérthetetlensége és tisztelete pusztán *levezetett*, névleges elismerés. Am a részvét és együttérzés követelményét követő költészet semmiképp sem elégedhet meg ennyivel. Annál kevésbé, minél több olyan emberi érték tárul fel előtte a szolidaritás érvényesítésével, amely feladata nagyságára, súlyára eszméleti. Akarnia kell a többet. Annál határozottabban, minél nyilvánvalóbb a hiány, a teljesületlenség. S ha mást nem tehet, akkor neki kell azzá válnia, egy teremtett világban, amivé a valóságban az egész lehetne, vagy amivé az egésznek kellene lennie. Mintha ő volna (kétélyektől gyötörtén, végső összeszedettségben) a mindenható.

A *Szegény Yorick* „csak elértem gyalog / Atlanti partokat” emberi önértetéről van szó. S mögötte arról a fentiekből következő felismerésről, hogy a világ *értelemnélküli*, de mindenestere nyitott az ember *értelemadó akarása* számára. Ez az akarás, törekvés persze nem értékteremtés. Inkább az objektív értékek (személyiségi feltételektől, korviszonyoktól függő) felfedezése és (kiküzdött lehetőségeken, teherbíráson múló) megvalósítása. Valóságban értve a köl-

tészet képzeleti világát is. A dolog lényege abban áll, hogy az értékek, szellemi létmódjuk miatt, önmagunkban nem rendelkeznek a megvalósulás képességével. Nem tudnak a homályos *legyen* állapotból *létté* szilárdulni. Az emberre van ehhez szükségük, aki felismeri és akarja őket. Vagyis az értelemadás, noha egyetemes igényű, a dolog természetéből következően a személy individuális világára korlátozódik, mert az érték és értelem, az ideális, egyedül abban válik konkréttá. Legalább ilyen fontos probléma (*Schéler* óta tudjuk), hogy az értékekre közvetlenül törekedni lehetetlen. A jóság önmagában megvalósíthatatlan. Mások üdvét, jólétét szolgálva azonban, miként *Schéler* mondja: „az aktus háta mögött”, a szolgálatban magában, a jó is alakot ölt. Miután az így felfogott értékek függetlenek és feltételnek, a törekvések irányultságának nem célját, hanem tartalmát adják. Értelemadás és érték tehát sajátosságosan egymásra tált, gyakran oly mértékben, hogy az meghaladja az individuális érdekkört. A költészet értelemteljesülése például csak ott *valósul meg* az életben (noha értékessége és értelmessége enélkül is fennáll), amikor másokra rátalál. Minden odaadásnak elfogadásra, minden szeretetnek viszszeretetre van szüksége.

Bárhogy is van, az *értelemadás alapja* az, hogy egy különben *értelemnélküli* világban haladva részesedünk az értékekben, akár úgy, hogy befogadjuk őket, akár úgy, hogy törekszünk feléjük. A boldogság pedig az értelemteljesülés „hieroglifája”. Azt jelzi, hogy megtörtént-e valami általunk. Kialakult-e a lét végtelenében az a részként is önértelmű egész, az áttekinthetetlenül különféleben az az autonóm értékesség, amely bár létében véges, tartalmának fényével mégis, az elmúláson túl is világítani képes, rendet és értelmet bizonyítva. Egyedi történésként, a szabadság és cselekedni tudás adott mozgásterében és idejében. Lehetetlen szabadulni attól a gondolattól, hogy huszadik századi költészetünk tragikus hangoltságának egyik okát itt kell keresnünk. Az értelemadó törekvések ugyanis igen gyakran komoly társadalmi-politikai, s különféle egyéb szándékok, érzületek ellenállásába ütköznek, ami vagy a személyesség felfokozásával, világnyivá növelésével, „racionális mítosz” megteremtésével jár (ahogy *Nagy László* líráját elemezve *Kis Pintér Imre* bizonyítja), vagy a *szereket személytelen személyessé* géhez vezet. Talán e kérdés körül találhatjuk meg *Kormos István* másságának magyarázatát, annak a különös vonzalomnak a titkát, amely őt körülvette. Mert igaz, hogy „a realiztikus és étheri, a súlyos és a lebegő, az empirikus és az álomszerű, a naivan archaikus és a rafináltan új végletei” közt „megkapó könnyedséggel szólatatja meg *Kormos István* „azt az árnyalatot, amelyre a képzeletnek éppen szüksége van”, hogy „egy valóságos, mégis határtalan világ téréseiről” idézhesse vissza mindazt, „amit őrizni érdemes, ami a léleknek formát, az életnek tartalmat, értelmet adhat” (*Kiss Ferenc*), de ez még nem okolja kielégítően, éppen a huszadik századi magyar líra ismeretében, a majdcsak kétszáz publikációval tüntető közérdeklődést. S különösen nem, hogy a publikációk több mint felét költők adták közre.

*

Első pillantásra úgy tetszik: *Kormos István* is a szóban forgó *meghatározatlan kötelezettségérzéstől* az értelemadás kényszerűségétől és lehetetlenségétől áthatott *nyugtalan*ság űzi kezdettől. Amikor 1947-ben a *Dülvöngélünk* megjelent, „már a megjelenés napján úgy vélekedett”, hogy „szamárságot csinált”, s nekilátott „átdolgozni a kötet minden darabját”, a dedikált példányokat pedig „évek szívós munkájával visszalopta” és megsemmisítette. Ebben nem akadályozhatta meg *Illyés Gyula*, *Szabó Lőrinc*, *Sőtér István*, *Fodor József* dicsérő véleménye sem. Érezhetőleg ugyanennek a nyugtalanásznak a tünete, amit róla szólva „legendásító ösztön”-nek (*Kiss Ferenc*), „öszintén átél szerepek”-nek (*Lator László*), vagy „jó és rossz legendáit egyaránt legyűrő regeneráló képességé”-nek neveznek (*Fodor András*), amit „orfikus”-nak, „anteuszi”-nak, „harlekini”-nek, „mágikusan talányos”-nak, „elbűvült”-nek, gyermek módján játékba merülőnek, sőt, „egészen ritka nagyságrendű tragikus alkat”-nak (*Tandori Dezső*) mondanak a róla gondolkodók.

Lehet valami abban a magyarázatban, hogy mást és többet akar, mint amire képes. Csak-hogy ami igaz a kezdetekre, semmiképp sem áll a későbbiekre, márpedig a fenti megállapítá-

sok a *Szegény Yorick* és az *N. N. bolyongásai* című kötetek közreadása után bukkannak fel. Közelebb járunk tehát a valósághoz, ha nyugtalanságát a mesterségbeli készütség problémáinál mélyebbről eredeztetjük. A *Névtábla seholsincs ajtómrá* című nyitóversében ugyanis az árvaság és otthontalanság groteszkbe hajló képei alól egy elvesztett, de visszavágyott *panteisztikus rend- és összefüggéssélmény* rajzolódik ki. Adottságai felől olyan természeti lénynek mutatkozik: „Nyírapám és nyáraným / ágaiból lettem”, aki kiszorult a maga világából, s oda már egyedül csak a lelki-szellemi természetű költészetet át juthat vissza: „Ajtóm fák közé nyílik, / nyitja-csukja tollam, / karcolászva búbájolom: / K. I. aki voltam.” A múltban rekedt, ami értelmessé tehetné az életét, s körülötte a létezés egészét. Eszmeivé vált, feladattá mindaz, ami számára fontos, anélkül, hogy a feladat lényegét, s teljesítésének módját igazán megérthette volna. Az a tudás vagy legalább feltételezés hiányzott belőle, amely útbaigazíthatta volna abban a kérdésben, hogy mi is életének értelme, mi az, amitől minden más az értéket kapja. A kényszerűségek szorításában viszont cselekednie kellett, s mert csak a vers nyithatta-csukhatta ama világ ajtaját, úgy vélhette, dolgára és eszközére talált. Egyetlen lehetőségére, amivel élnie kell. Később, a *Nakonxipánban hull a hó* tanúsága szerint, annyi más között, ezt a tévedést is felismeri („mert csak a szívem gyalogolt, / vert a kezem, dobogott a lábam, / ke-restem nem találhatót, / betűztem föl nem foghatót”), most azonban, ahelyett hogy magát akarta volna megérteni, azt, hogy mi nem, hogy mi az, amit az ő dolga megpillantani és önmagából megalkotni, a jelen alá süllyedt *Atlantiszt* kezdi maga köré felidézni. Úgy gondolhatta, hogy miután minden, amit tapasztalt és megértett, minden, ami ösztönző, jelentős, felemelő és boldogító, tehát mindaz, ami nélkül jelentéktelenné válna, onnan való, s őt oda köti, el kell fordulnia a számára idegen, értelmetlen és ellenséges jelentől.

Sok minden igazolhatta ezt a törekvését az elmondottakon túl is. Az ember, jeleztük a bevezetőben, így vagy úgy, de mintegy elrendelten hiszi, hogy aminek igazi értéke van, annak öröknek kell lennie. S mert időtlennek csak az ideális létező bizonyul, a gyerekkor létmódja pedig az emlékek tanúsága szerint ilyen (valamiképp tehát abszolútnak érezheti), az az idő, amikor „utolszor volt kerek a világ” (*Jóslat*), akkor is ellenállhatatlanul vonzotta volna Kormos Istvánt, ha nem annyira árva és kismimizett, mint amilyen, ha nem köti oly mértékben a „százados szelíd szegénység” iránti hűség és felelősség, hála és büntudat, mint amennyire kötötte. S némi joggal, ösztönösen is úgy vélhette, hogy a gyerekkorral teljes mivoltát éli át, hiszen az ember múltjával azonos. Vissza kell tehát térnie azért is, hogy birtokba vegye magát. Másik tévedése, amiért majd szintúgy keserves árat fizet, abban áll, hogy olyan ez a gyerekkor, mint amilyenek ő látni szeretné. Minden mozzanatában megváltó jósággal átitatott, vagyis ami személyiségének értéke, azt a gyerekkornak tulajdonítja. Beszéljen a tél hidegéről, rablásról, halálról, mindenben ott van valami nem evilági szeretet, derű, vagy legalább mosolyt villantó idillikus, játékos életrealitás. Ráadásul teherbírása is kétséges. Csak annál időz, amiben öröme telik, azokat festi, akik kedve szerint valók, olyan eseményeket követ, melyekben aggálytalanul lehet jelen. Persze, hogy elégedetlen, s nyugtalan. Szükségei és kényszerűségei keresztjáról végül is nem álmódhatja le magát. Az a tudat pedig, hogy egyszer, a gyermeki lét öntudatlan teljességében átélte amit ezután kellene megteremtenie, most még csak arra elég, hogy nyugtalanságát fokozza. Az eszméléshez, maga megváltásához elégtelen.

Jelzik ezt a versek is. *A Keresztrel a hátuk szőréen*, az *Úttalan út*, s a *Fehér virág*, ugyan első változatában is az a minőség, amire vágyik, s mintegy magukat meghaladva messze előre mutatnak tényszerűből a fiktitívre, felületiből a mögöttesre, zártból a nyitottra, sokszerűből az egységesre nyitva, a többi azonban, még átírt formájában sem szolgálja elég kezesen reményeit. Ezekben a zárt, egyensúlyos szerkezet marad a formaadó tényező. Általában egyetlen tiszta nézet érvényesül bennük, a tárgy fő nézete. Innen először mindig összefoglaló képet adnak, szituálnak, majd deduktív logikával sorra veszik az adott nézetből látszó részleteket. Plasztikus, körvonalazó látásmóddal, mely a konkrét térben-időben megjelenő kontúros alakokra, eseménymenetben felidézhető és igazolható történésekre bizonyul a legfogékonyabbnak, s így, sokszerűséget érvényesítve, a részeket elszigeteli, ahelyett, hogy összekapcsolná, az

egészet inkább statikussá teszi, mint mozgásba hozza. Egyébként épp a *Dülöngélünk* kapcsán jól látszik az a távoli, de határozott párhuzam, ami a reneszansz képzőművészeti kompozíciók és Kormos István korai versei közt fennállnak. Mint azokban, bennük is igen fontosak a hangulati-atmoszferikus elemek. De mivé lennének ezek az önmagukban is érthető, külön univerzumként megjelenő figurák, tárgyi mozzanatok, hangsúlyos részjelenségek, az olyan szilárd, szinte tapintható viszonylatok nélkül, amelyeket a mindennapokból magunk is ismerhetünk? S ahogy ama festményeken, a versekben is minden világos, élesen kirajzolódó, azonnal áttekinthető, minden a közvetlen szemléletet szolgálja, s abban maradéktalanul fel is oldódik. Sajátos zártság ez, a kívüle is adott rend tudatának és biztonságérzésének elemi vágya fejeződik ki benne. Ahogy a megejtően tiszta ütemezésben, a panteisztikus megszemélyesítésekben, az emlékektől párásan gyöngéd, mégis evidenciaszerű képekben, a már-már fölcserélhetőségig önálló versszakokban, az egyszerű, általában alárendeléssel bővülő mondatokban, a stabil, gyakran lineáris, szinte mindig egynézetű, a nézet előterét azonos jelentőséggel betöltő, egységet a részek harmóniájával teremtő, a verset önmagában visszafordító szerkezetben is.

Mégis, bár a fentiek után paradox állítás, az értelemadás forrását az emlékezet őrizte gyermekkorban kellett keresnie. Tűrhetetlennek, esetlegesnek tudta életét. Tökéletlennek, melyben ha van valami, ami szép és fontos, ami értékes és értelmes, az csak annak az egyre jobban elmerülő, nagyszerű világnak a visszfénye. Olyannyira, hogy még az 1956-os *Havas rét* se képes másnak látni: „adnám a vérem érte fehéren lássalak / mezítláb visszamennék kölyök-ként kezdeni / keresni megtalálni s megint elveszteni”. Nem is azt mondja, hogy elmúlt a gyerekkor, úgy, mint bármi más, ami ki van téve a szüntelen változásnak. Ő hagyta el. De *voltja*, mint születésekor meghalt anyjára, „*bent* nem omlik”, elébe „föltoronylik / az idő fala védi / minden nap számonkéri” (*Egy kihantolt sírra*). Transzcendens ez a világ, s önkéntelen természetességgel az, ahol „Istenfia” a „földi térek”-ről is jól láthatóan megjelenhet. Vagyis hihette Kormos István, amíg a hit támaszára szüksége volt, hogy a létezés, benne az emberi élet, eleve értelmes. Így csak érlelődésével kellett szembenéznie azzal a ténnyel, hogy a lét maga értelmetlen, de ettől az emberi élet még nem szükségképpen az. Ellenkezőleg: ez utóbbi teremthet a készségesen megnyíló világban rendet, amennyiben értékmegevalósító. S csak később, teherbírásnak növekedésével bízhatott abban, hogy az esendő és elpusztítható emberi erősebb lehet a természeti-társadalmi konkrét realitásánál. Addig azonban még hosszú idő telik el, ritkuló, sötétedő versekkel, s hatesztendei hallgatással.

*

A továbblépéshez, az *újrainduláshoz* sok mindennel számot kellett vetnie. Először a lehetőségeit korlátozó, szuverenitásigényét visszaszorító, erőszakosan normatív politikai-közéleti körülményekkel. (Mindegy most, hogy egy belső morális, tehát érzelmi választás és döntés óhatatlan következményeként „félreállt”, mint *Lengyel Péternek* nyilatkozta, vagy a Válasz utolsó számában közreadott *Fehér virágnak* tulajdonított politikai tiltás szorította ki, miként *A vasmoszár törője* alatt című vallomásában állítja.) Miatán, úgyszólván ösztönösen, *tehermentesítette* magát a tőle idegen feladatoktól, *excentrikus pozíciója* is megerősödhetett. E pozíción azt kell érteni, hogy ott van, ahol van, s egyúttal nincs ott, ahol van. Ahogy később a *Szegény Yorick* is rögzíti (ezt is igen pontosan): „sakkoztam veletek / röhögtem veletek / ha ültem veletek / nem voltam veletek / Bárhory utca 8 / nyaktílóm fabrikáltam / csak elértem gyalog / Atlanti partokat”. Vagyis komoly távolságot tart maga és a mindennapok között. Amivel megteremtődik annak feltétele, hogy a közvetlenül adotról a virtuálisra, a materiálisról a szellemi-lelki valóságra helyezze a hangsúlyt, hajlamai szerint tájékozódhasson. Nyugodtan kijelentheti (még ha sok félreértésre adott is ezzel alkalmat), hogy „semmit ki nem talállok, csak azt írom, amin valahogy *valóságosan* is átestem”, hiszen valóság neki a képzeleti is, bár más nézetű és szövésszerű, mint a kézzelfogható. „Nem szárcsasíratás, szárcsahalál / elégiája ez, csak a való / rajzához kellene a madarak” — hangzik a figyelmeztetés (*Egy rákvadászat emlékére*), hogy aztán az *N. N. bolyongásai* már félreérthetetlenül útbaigazítson ebben a kérdés-

ben: „Ülvén vagy állván egy viking- / csónakban, szál magamban általában, / repülő halak, főkák, delfinek / seregeltek a tengeren utánam. / ... Mondom, repülő halak, főkák, / delfinek jöttek, de képletesen, / minthogy a viking-csónak is / sosemvolt-vízen imbolygott velem”.

Kormos István műveiben az életrajzi mozzanatok ettől kezdve elvesztik sajátzerű személyes jelentésüket, mert csak a formálás anyagainak meghatározott fajtájaként vannak jelen. Nem a személyiség története, hanem történelme, nem élete, hanem léte ölt alakot a versek sorában. Tényszerűségük ezért csak *metaforikus*. Azt, hogy mennyire így áll a helyzet, a *Von-szolnak piros delfinekről*, az első érett munkák egyikéről szólva *Lator László* is megerősíti. „Míntha a versbeli »Párizs Marlotte Normandia« a kézzelfogható valóból »merülne alá« — írja, egy szorongásos-lidérces félálomvilágba, holott akkor [megírása idején] még csak [Kormos István] képzeletében élt ilyen foghatóan, anyagszerűen. Akár a *Ház Normandiában* című, 1962-re datált versében... az Atlanti óceán, a gauguin-sárga part a fekete sziklakönyök, a »kék bálna«: Jersey szigete, a Jerôme nevezetű számár, vagy a »biciklis pék drótkötéltánc«. (De éppily bizonytalan a földrajzi helyzete annak a sóvárgó és már fogantatása pillanatában is a reménytelenség, a kudarc érzetével társuló szerelemnek is, amelynek majd Párizs lesz a színtere.) Akár azt is mondhatnám, hogy Kormos képzeletében már itthon átélte nemcsak a szerelem lázgörbéjét, hanem franciaországi árvaságát is: a valóság, aztán, mondhatni, igazolta előérzetét.” Hasonló sajátosságra utal *Domokos Mátyás*, amikor megemlíti, hogy Kormos István milyen „lángoló indulattal tudott lándzsát törni” „meg nem írt, csak elképzelt versei létezése mellett”.

Nem lehet kétséges, hogy a jelzett, s e változások mögött munkáló elégedetlensége, nyugtalansága némi bizonytalansággal vegyült. Erre utal, hogy oly sokáig érezni verseiben azokat a mintákat, amelyek József Attila, Sinka István, Gellért Sándor lírájával, s különösen a népköltéssel, főként annak archaikus rétegével találkozáskor rögzülhettek benne, mintegy a gyerekkor természetesen szerzett szemléleti sémáinak teljesebb, a művészet felől igazolt változataiként. Bizonytalansága azonban igen termékenynek látszik. Nemcsak arra figyelmezteti, hogy közvetlenül adott világánál többre, tágasabbra van szüksége, ha önmaga akar lenni, de arra is, hogy ezt a világot *neki magának* kell megteremtenie. Ugyanakkor elindítja a minták jelezte úton az egyre tisztábban szellemi-érzelmi övezeteken át a valóság csak lehetőségként létező, még megnevezetlen területei felé. Ide mutat az emlékké lényegült gyerekkor, ide az egység korai verseken átragyogó valamikori boldogsága: létélménye, ide, hogy a hiányt a konkrét életkörülmények szigorodásának tudhatja be, s így azt remélheti, nem alaptalanul, hogy excentrikus pozícióját tartva új lehetőségekhez jut, s hogy a játékok, szerepek, legendásodó helyzetek, kapcsolatok részben védik, tehermentesítik, részben felszabadítják. Olyan mozgásteret létesítve, amely nélkül, láthatólag, egyáltalán nem találná fel magát, s amelyben az *ordre du coeur*, s a *logique du coeur* (hogy *Pascal* szavát használjuk), zavartalan következetességgel érvényesülhet. Mert erről van szó, a szív logikájáról, rendjéről, ha karaktere, s tehetsége természet felől szemléljük tájékozódását. *A szeretet logikájáról és rendjéről*, mely az emberség egészét, az osztatlan kultúrát óhajtotta maga mögé támaszul.

Nem is tartozott soha mozgalomhoz. A kisajátító ambíciók jelentkezésekor tételesen is rögzítette: „senki útjába nem volt szokásom szalmaszálakat rakni, a barátságokat sem tekintetem soha tömörülésnek valami vagy valaki ellen, de mellette sem”. A Válaszban kezdett publikálni, ám legalább annyira jelen volt a Magyarokban vagy az Újholdban. *Kenyeres Zoltán* az induló Kormos Istvánt (Nagy Lászlóval, Juhász Ferencsel együtt) a *látomásos népdal* képviselőjeként emlegeti, szellemi rokonuként *García Lorcat* idézve, s úgy gondolja, hogy amikor hosszas hallgatás után, 1971-ben, „*Szegény Yorick* című kötetével újra jelentkezett, költészetében a látomásos népdalhoz az elvont tárgyiasság egynemely jellemvonása is társult, abba az izgalmas kísérletbe fogott, hogy hidat építsen a népi költészet és a [»Rilkétől Poundon és Elioton át Reverdyig ívelő költészettípusra« tekintő] Újhold közé, nem a kiegyenlítés, hanem az új kifejezési lehetőségek kedvéért”. Ő maga, s nyomában sok kritikusa, Weöresről, Jékelyről, Illyés Gyuláról beszél. *Lengyel Balázs* szerint lírája „úgy volt világos, ahogy az Apollinaire-é.

Úgy apollinaire-i, hogy az igazán Kormos István magyar szabadalma, legfeljebb némi Balassi, József Attila és Jékely van elkeverve benne (távolabbról Krúdy, Tersánszky, Gelléri) hazai ízletűül.” Emlegethetnénk másokat is, egyebek közt azokat, akiket szinte az azonosulásig pontosan fordított, de talán ennyiből is érzékelhető, milyen sok szállal, s mennyire elevenen kötődik (csodálatos verselési technikáját is kialakítva) az egyetemes és magyar költészetbe.

A második indulást, tehát az 1962-es *Ház Normandiában* című versét követő időszakban világosan érzékelhető, hogy az előzőkhez képest a népi költészet hatása is megérlelődött benne. Változatlanul meghatározó műformája az „önmagát, önmaga ihletét kétségbe sose vonó spontán közlés”, a dal (*Pór Péter*), de eltűnik a magyarázó jelleg, a történesszerű, ok-okozati versmenet, oldódnak és finomodnak a szimmetriák, megszűnik a síkszerűség, sávok, rétegek derengnek fel, mert a fény nem kívülről, hanem belülről önti el a látványt, az intuitív módon fogott lényeg: a *szeretet összefüggés-élménye* felől. Ez teremt a sokszerűségben gazdag egységet, ez adja, miután maga a fény mögött megközelíthetetlen marad, a vers nyitottságát, kimeríthetlenségét, rejtelmes megfoghatatlanságát, metafizikai jellegét. Ez adja az azonosulás és kívülrekedtség egyidejű kétségbeesettségét és boldogságát, ámulatát és félelmét, vonzódását és visszaretenését, elragadtatását és tétovását. Mint az archaikus dalok, balladák, különös *időtlen* teremtő *személytelen személyességgel* hatol tárgyába Kormos István is. Verseiben „világvégi Nap” lángol, a tájak, szereplők, események, történések, mint azokban, ezekben sem közvetlenül tapasztalatiak. Egyformán hiányzik az idill, az észjárás gyakorlatiassága, a dal világából kitörő cselekvés, az érzelmek homályát felszakító magyarázat. Amit a népdalok, balladák, s Kormos István mutatnak, az nem táruul fel a ráció számára: csak a velük együtt érző, szenvedő, örülő, a velük azonosulni tudó embernek öltenek alakot. Mindez, s a természeti-szociális képzetkör sugallatos, közeget teremtő, állapotot kifejező jelenléte feloldja a látható és nem látható, a kint és bent dualizmusát. Az egész lebegni kezd, s minden, *egyidejűleg*, már történt, most történik, fog történni. Az időnek és a térnek ez az erélyes felfüggesztése, mélyreható relativizálása a dolgok arculatának elbizonytalanításával társul. Ami a versben s a vers által *van*, ami *megjelenik*, mintha csak azért lenne, öltene alakot, hogy az elhallgatott lehessen világosabb, a mellőzött kiemeltebb, a megközelíthetetlen bizonyosabb. Ráadásul Kormos István gyakran mintha egyszerre állna a műben, s a művön kívül. Miközben áttétel nélkül beszél hozzánk, láttatja is ezt. Kezére játszik ebben varázsos érzékletességű és erejű *nyelvi ihletettsége*, amely legtöbbször a szavak anyanyelvi szokottságukban is váratlan jelentéstartalmaid mozgósítja. Azokat, amelyek különös ízt, veretet, bűvös léghört idéznek, vagy amelyek az édes csengésbe disszonanciát, bensőségeségbe nyerszet, kietlent, emelkedettbe valami sivár banalitást visznek. Egymásba játszva így a feltáruuló színét és fonákját. Azt, ami revelatív, s ami evidens, azt, ami otthonosan határolt, s ami szorongatóan végtelen. Ami múlandó, s ami, önértelmű teremtett egészként, talán, a maradandóra mutat.

Mindezzel párhuzamosan aztán már szinte magától eldőlt az is, hogy a boldogságot, melynek vágya Kormos István líráját kezdettől uralja, hiába keresi. Minél többször fordul vissza a gyerekkorhoz, annál kevesebb a varázslatos, a tágas, az áradó, s egyre több, ami jelenében is szorítja. Követhetné az első időszakasz verseiben kínáló örömszerzési lehetőségeket. Élhetne az élvezetnek, az érzéki gyönyörnek, ahogy az a *Dörmögő* gyermeki ártatlanságában felkínálkozik. Követhetné az aszkézis *Testvérek*ből kihallható hívását. Dönthetne a szembefordulás mellett, akarhatná egyedül vagy másokkal összefogva a világ megváltoztatását, megváltását. Az ironikus *Karcos torokkal*, vagy a későbbi rezignált *Leltár* azonban („Azt hittem ebben-abban lesz szavam, / nem országos, csak egy embernek szóló, / de kezemre ütöttek, / tenyérral szájon csaptak, / fejem víz alá nyomták. / / Sétálni sistergő parázson / megtanultam: lehet. / Elviselem magányom: rámégett ingemet”) ugyanazt igazolja: a boldogságot a személyiség felfokozásával, a világ megváltoztatásával elérni tőle idegen, számára reménytelen vállalkozás lenne. Neki a boldogság két, természetesen hasznosítható „ősforrása”: a komorodás ellenére is édeninek érzett gyerekkor, s a szerelem maradt. Az, hogy velük és általuk csikarjon ki bizonyos függetlenséget az élettől, a múlandóságtól, hogy velük és általuk teremt-

sen egy olyan belső szférát, érzelmi-szellemi övezetet, amely nem fordul el a külvilágtól, hiszen nem annak kínjait akarja kikerülni. Ellenkezőleg. Miután a gyerekkor s a szerelem ugyanazt a beállítódást, a szív logikáját és rendjét, a szeretetet követeli, ennek érvényesítéséhez ad mintát és lehetőséget, s mert az önmagában forduló szeretet értelmetlen, terméketlen, értéktelen, nagyon is kifelé irányuló törekvésről van szó. Különben is, lehetünk-e védtelenebbek, mint amikor szeretünk, vigasztalhat-e valami is a szeretet elvesztésekor? Olyan életvezetés ez, amely feltételezi és lehetővé teszi, együtt és egyszerre, a külsőbe hatoló igazságot, jóságot, szépséget, üdvösséget, mindazon értékek szüntelen, sorsformáló jelenlétét, amelyek a múltandósággal, az enyészettel szemben is jelentenek valamit. Tagadhatatlan, hogy a belsőnek, s fiktívnek, a teremtettnek, s mindannak, amit ez a tapasztalatiból áthat, van, ahogy szó esett róla, bizonyos tehermentesítő funkciója. Ami most már lehetővé teszi a létezés tiszta és teljes intenzitásának érvényesülését, ama erőt adó bizonyosság talpra állását, hogy amit akar, az nem ábránd, nem illúzió vagy képzelgés. *Van*, ha csak virtuálisan is, *van*, tehát törekedhet, s törekednie is kell rá. Sőt, ez a feltétele annak, hogy a gyerekkor, s a szerelem ne behódolás, ne menekülés, hanem a függetlenség, a méltóság megőrzése legyen. Olyan időben, amely a társadalmi érdekekre hivatkozva éppen a közösségit megalapozó személyes szabadságot korlátozza, s teszi azt védhetetlenségével arányosan értéktelenné. Olyan szociális berendezkedésben, amelyből épp a szeretet *regulatív ereje* hiányzik. Nincs nehezebb és szigorúbb erkölcs a Kormos Istvánénál. Játék, szerep, varázsolás? Innen nézve vére meggy mindegyik.

*

A hallgatást követő versek szembeötlő sajátosságai az értelemadás kínjairól, a szeretettel járó szenvedésről vallanak. Jeleztük, a szerelem, az én másikkal való egyesülésének, illetve a szubjektumban, ha úgy tetszik: a mindenségben való teljes feloldódásának lehetőségeként a boldogság ősmintája, s mint ilyen, Kormos István életének természetes középpontja. *A Ház Normandiában* („szobákban zöld mohahomály tengerfenék-csönddel tele / mohahomályban valaki ablakhoz nyomva homloka / kert fölött denevérszavak igen soha igen soha”), *a Vonszolnak piros delfinek* („fenn salétromos menny ragyog hűvösen lehajtom fejem / cellamagány jön hallgatók ki voltam istenek fia / alámerül Atlantiszom Párizs Marlotte Normandia”), s a *Tél Normandiában* („zöld nyár zöld nyár ez még veled vagyok / de valahol a tél öltözködik / lecsupálódik Cécile zöld-szerelmünk / komp hozott komp visz lánc telet csördül”) ennek a középpontnak a megrendüléséről, a lehetőség elzárulásáról tudósítanak. *A Szegény Yorick* tanúsága szerint a szeretet igénye a baráti kapcsolatokban se elégülhet ki, s a tágabb életkörben is zavarok támadnak. Nemcsak a már idézett *Leltár*ra hivatkozhatunk. Az *Utánunk* tágabban, mert a szellemi életre vonatkoztatva rögzíti a veszteséget, annak morális konzekvenciáival együtt. Élete „Szélház, nincs fala; négy / égtáj néz ide irgalomtalan.” (*Szélház, nincs fala.*) Ónarcképe: „neve rendőröké, kihúzzák beszkríbálják / különben kapujában nem fut elébe senki / magasnyakú pullóver a zsebben cigaretta / valahol köre ül rágyujt kénlobogás / egy szétúszó kiáltás előnti homlokáig / fölállna s csak legyint azt mondja hülyeség” (*Voyage*), a hetyke gesztus ellenére, vagy épp azért leírhatatlan magányt, ráutaltságot, szenvedést áraszt, amin, már maga se hiszi, hogy úrrá lehet. Megkísérli: „semmi vész gyerekeim / sajnálnotok fölösleges / világokat varázsolok / amikor akarom” (*Nakonxipánban hull a hó*), de a játék kikerülhetetlenül keserű konklúziókba fordul. Összegzésbe, amit majd még több követ, mindig az elzárulás helyzetéből és távlatából, egyre tisztábban, következetesebben a létre, a szeretetben tudatosuló autonóm történelmére tekintve. Mind mélyebben átítatódva a halál bizonyosságával.

Igazán most vált sebezhetővé, a visszautasítás, vesztés, hűtlenség fájdalmában tehetetlené. A gyerekkor újra igazolhatná a szeretet boldogító értelmét. Az otthonosságot, azt a hitet, hogy minden emberrel a megváltó jóság születik újjá (*Jóslat, Jászol*), de „szétzúzódott az a világ, / széttördelődött az a világ” is. (*Mozsár.*) Vigaszul csak annyit mondathat a „napkeleti” mágusokká szelídült valamikori „széltolók” egyikével, hogy „Ne búsulj, lesz valami ezután

is”. Miután a szerelem se lehet az, „ébre soha többé”, aminek lennie kellene, méltatlan állapot „ökredezeti” (*Sárga eső*): „rühes róka lett a beceszó”, nem segít, semmire se jó a „hethenhet varázsige”. (*Majd tél jön.*) Hiába az *Áfonya* gyötrelmes szomjúsága („csak téged lát e vasmoszár-világban, / csak veled akar élni, csak veled!”), hiába a *Profán mágia* áhítata, ha a sértetlen létezés kifejezésen túli realitása, a sötétségből vakító világosságba emelő, a zűrzavarban rendet, otthonosságot teremtő, embersége összetartó ereje és megnyilvánítója, a szerelem, a „heródesi” mindennapokban, az „elkurvult időben” elaljasodik, vagy absztrakcióvá, mindenképpen elérhetetlenné válik. A boldogságot, mégis, csak a gyerekkoron, s a szerelmen át akarhatja. „Teérted törtem ki minden karámból, / minek hersegő füves legelők? / nem vagyok mézbe keringő darázs, / de élek: nem-tudod-reggel veled, / a lelenc nappalban veled, / éjszaka kormában veled” — mondja a *Kannibál szerenádját* Máté evangéliumának gondolatát („Aki pedig elveszti az ő életét én érettem, megtalálja azt”) parafrázálva. Hogy ezt tehesse, hogy a részvétlen mindenségben élni tudjon, a szerelmet virtualitásnak kell felfognia, a *szeretet* értékét a *szeretni tudásra* helyezve át. A szerelmet, s a gyerekkort emlékként és vágyként hordva önmagában, mert ezek valósága még mindig sokkal teljesebb és hevesebb, mint azé, ami a szerelemből s a gyerekkorból konkrétan megtörtént, megtörténik, megtörténhetik.

Az így értett, *eljövendő* értékekre mutató *általános ember- és mindenségszeretet*, mint *értelemadás*, a személyiség lényegéből kiindulva betölti egész létezését és világát. Ezért is érezhetjük úgy, hogy Kormos István költészetében valami abszolút önértékűvel találkoztunk, Valamivel, amit a személyen kívül semmilyen más értékállás sem határoz meg, amiért, tehát magáért is érdemes élni. Az abszolút önértékű természetét Nietzsche az aranyhoz hasonlítva jellemezte, mondván, hogy „*rendkívüli és nincs haszna, fénylő és szelíden ragyog*”, „*mindig ajándékkal adja magát*”. Kormos Istvánra tekintve nyilván valami hasonló ölt alakot mindenkinek. Ezért, hogy oly sokan húzódtak közelébe, hogy életét legendásították, hogy újra és újra vallatni kezdték költészetét. A szeretet bölcsessége az, amit úgy fogadunk, mint a sors kegyét. Mert nem jön, amikor akarjuk. S mert megnyilvánulása valami többnek, s magasabbnak, ami felé, a szeretet útján, költészetével Kormos István is törekedett. Halál? „Orromba csap az égő fű szaga, / október ez, az év októbere, / valamint életem októbere; / nem fájna, ha egy nagy csontkalapács / a halántékomra csördítene, / de utánam, uraim, mi marad? / mert tenyerem csak semmivel tele, / árkok szikráznak benne karcosan, / és kihűlt szerelmek lehellete; / látsz régóta szegények Istene, / pecsétednek szívemen a helye, / tudtam s tudom milyen lámpa ragyog / utamra, bár a nap is fekete, / serceg és pattog kanócélete; / már nem birizgál semmilyen titok, / én kezdettől magamra számítok.” (*Október.*) Alighanem ettől az életténytől sugárzik oly erővel vissza a szeretet a kompromisszumokkal, félmegoldásokkal, szorongattatósokkal teli, harlekini életbe. Költészetként, ha másképp lehetetlen. Hogy igazolja az „emberigyekezet vonalát”. Azt az irányt, mely *alkalmazkodva is rendteremtő*, s amit követve Kormos István a mély reménytelenséget viselve is, megismételhetetlen cselekedett. „Lehajtott fejvel fekete kövön / fehéren ül s nem tudja, hogy megőszült, / nem méri az idő tiktakolását. / Kifosztatását tűri hangtalan. / Nyakán kötél, ő tűri hangtalan. / Hazája, háza, minden veszve van. / Helyette köpünk urak keserű- / kornissi pásztorok.” (*Pásztorok.*)